

ŘECKÝ JAZYK – ŘECKÝ SVĚT

Řečtinu – půjde důsledně o řečtinu starou, nikoliv současnou – vymezíme jako jazyk řeckého písemnictví. Tato definice je výrazně filologická. Při historicko-lingvistickém studiu se totiž berou v úvahu jazykové doklady jak literární, tedy vlastní písemnictví, tak epigrafické. Těm druhým se dokonce přikládá zvláštní váha, protože památka epigrafická se fyzicky dochovala tak, jak původně vznikla,¹ kdežto památka literární se dochovala opakovaným opisováním.²

Řecké písemnictví je obrovský, leč uzavřený soubor textů. Ten vznikl v několika stupních uvědomělého výběru, kdy jistá doba podle jistých hledisek rozhodla, že ze svého kulturního dědictví uchová právě to a ono (ostatní se přímo neničilo, jen se nechalo být bez obnovení, a tak zaniklo samovolně).³ Fáze a mechanismy onoho uvědomělého výběru jsou důležitým tematem literární historie, leč zde je sledovat nemůžeme. Stačí, když si uvědomíme, že podoba, v níž se nám řecké písemnictví dochovalo utříděno, není náhodná. První vlna soustavného shromažďování a třídění přichází už na konci IV a.C.n. a celý proces se definitivně zastavil teprve v XV a.D.

Shromažďování a třídění řeckého písemnictví se v příslušných historických dobách vždy dělo u vědomí výchozí jednoty řeckého světa: shromažďujeme a třídíme to, co je řecké. Podle čeho se poznávalo, že něco je řecké? Jazykové hledisko bylo nutně až druhotné: historicky, sc. na dochovaném textovém materiálu, především epigrafickém, lze dobře doložit proces postupného sjednocování různých řeckých jazyků do různých *koiné*, z nichž jedna později nabyla zvláštního postavení. Pokud Řekové opakovaně chtěli dospět ke společnému jazyku, znamená to, že cítili svou jednotu dřív, než nějaký společný jazyk měli. Za prvotní hledisko tedy pokládejme vědomí řecké jednoty. Je povahy kulturní: my Řekové si navzájem rozumíme proto, že sdílíme jisté společné vidění světa, jisté společné postoje a vzorce chování. Takto to působilo již ve zmíněné první vlně shromažďování a třídění řeckého písemnictví, leč sám tento stav je už jen pozdní metamorfósa řecké jednoty ještě starší. Ta byla kultovní a jejím symbolickým vyjádřením je první a provždy klíčové řecké literární dílo, Homér. Dojde, že kulturní hledisko bylo vždy vysoko nadřazeno hledisku politickému.⁴

DĚJEPISNÉ ČLENĚNÍ

Území, jež bylo nositelem řeckého světa, se v průběhu času značně proměňovalo. Tvořilo je vlastní Řecko: pevninský výběžek Balkánu, egejské ostrovy a Kréta; východní pobřeží Malé Asie; řídká kolonizace thrácká a illyrská; vzdálené, leč prosperující výspy: Massáliá, Kyréné, Kolchis, Krym; souvisle ovládaná území: Sicílie a jižní Itálie; sdílená území: Kypr;

¹ Epigrafickou památkou je tedy nejen nápis slavnostně vytesaný do kamene či soukromě poznamenaný na stěp, ale i osobní dopis řeckého žoldnéře, který přežil dva a půl tisíce let v egyptském písku.

² Stranou necháváme slovesnost ústní, uchovávanou v paměti střídajících se pokolení, zůstávající si vědomí, že ta ve zvláštních případech může pokrývat i celou vysokou literaturu, cf. vědština.

³ Je zázrak, že znovu právě egyptský písek uchoval a ve XX. století vydal papyry s texty komedií (kómódií) Menandrových, kterýžto autor nebyl v Byzanci zahrnut do programu uchování, stejně jako první polovinu satyrského dramatu Sófokleova, od něhož byla do byzantského programu úchovné reprodukce v posledním stupni vybrána zcela jiná díla. Nemenší zázrak pak je, že z tragédií Eurípido-vých se dochovalo nejen těch sedm z posledního úchovného výběru, ale ještě deset dalších, které náhodou fyzicky přežily z některé starší vlny úchovné reprodukce.

⁴ Hezky to vidíme na zániku Byzance: říše je všude tam, kde ještě přežívá řecká kultura.

oblasti progresivně pořečtěné: Makedonie a Malá Asie (jež vlastní kultúru opustily ve prospěch řecké), Syrie a Egypt (kde řecká kultúra koexistovala s místní); a nakonec též světová říše římská s globálním jazykem řeckým.

Území vlastního Řecka mělo svůj neolit a eneolit-chalkolit a je archeologicky zajímavé jako blízký soused území zemědělské revoluce a technologie bronzu. Z oněch období nejsou jazykové památky, je však jasné, že indoevropští nositelé «řeckých jazyků» tehdy ve vlastním Řecku (ani jinde na území pozdějšího řeckého světa) ještě nežili.

Doba bronzová (cca 2700 – 1200 a.C.n.) už na území vlastního Řecka mluví. Zdrojem a ohniskem písma je Kréta. První písmo, zvané krétské hieroglyfické (2200 – 1600), odpovídá střední době bronzové. Není rozluštěno. Nejznámější památkou je disk z Faistu. Ani druhé písmo, krétské lineární A (1900 – 1400) není rozluštěno; pokládá se nicméně za přímého potomka písma předchozího. Stejně jako tam i zde pocházejí všechny doklady výlučně z Kréty. Za přímého pokračovatele krétského lineárního písma A platí písmo kypersko-mínójské (1550 – 1000), jež zasahuje již do doby železné. Je doloženo z Kypru a ojedinele ze Sýrie; není rozluštěno a mohlo zaznamenávat různé jazyky. Po přestávce dalších čtyř století, pro niž schází vysvětlení, a v období, kdy už ani «doba železná» nemá žádný archeologicky rozumný smysl, se objevuje poslední pokračovatel uvedené linie, klasické písmo kyperské (600 – 250). Některé jeho památky lze interpretovat jako nápisy jazykově řecké, což je o to zvláštnější, že v té době řečtina na Kypru běžně žila a přirozeně se psala písmem řeckým; je nicméně na místě pokládat užívání tohoto písma za výraz jazykově-kulturního sebevymezení jisté složky kyperského obyvatelstva, pravděpodobně «původního» vůči «přistěhovalým» Řekům (a Foiničanům, kteří měli též své vlastní písmo). Nejdůležitější však je, že v pozdní době bronzové vzniklo lineární písmo B, zvané krétsko-mykénské (1400 – 1200). Je doloženo z Kréty a (o málo později) z pevninského Řecka. Bylo rozluštěno. Jeho jazyk je řecký (sc. jeden z «řeckých jazyků»), obsah výlučně administrativní.⁵

Při korelaci s materiální archeologií dávají doklady o jazycích následující obraz doby bronzové. Znalost zpracování mědi a lití bronzu přichází do Řecka z východu, přes Kypr a Krétu. Kypr je zdroj suroviny, Kréta je v rané době (3. tisíciletí a.C.n.) s řeckou pevninou kulturně spojena. Ve střední době (2000 – 1600) však stará pevninská sídla padla, spojení s Krétou se přerušilo a nová sídla se budovala daleko od moře a s mocným opevněním, jako by se stavitelé báli útoků z moře. To vše se vykládá tak, že na pevninu vpadly indoevropské kmeny řecké. V době pozdní (1600/1550 – 1200) tito Řekové naopak sami dobudou Krétu a pevnina s ostrovem vytvoří jednotný kulturní prostor (písmo krétsko-mykénské, lineární B), kdežto původní Krét'ané se utečou na Kypr (písmo kypersko-mínójské).

Období XII – IX a.C.n. je pro vlastní Řecko (pevninu, Krétu i egejské ostrovy) dobou kulturního úpadku, zvanou «temný věk». Stará kulturní sídla jsou zničena, počet obyvatel radikálně klesl. Nedochovaly se kulturní památky hmotné (jen užitková keramika a votivní figurky) ani literární (naprosto nic, ba vůbec žádné památky jazykové). Archeologicky jde o dobu železnou (od XI je železo doloženo z celého Řecka) — a z charakteristiky železem se v pozdější reflexi stal přímo literární topos. Hésiodos (Ἔργα καὶ ἡμέραι) charakterizuje svou

⁵ Dochovávají však (jako soupisy obětních darů) jména některých bohů, které známe z řecké literatury: Zeus, Poseidón, Héra, Arés, Artemis, Dionýsos; důsledně chybí Apollón, záhadně přebývá *Potnia* (po-ti-ni-ja), interpretovaná jako bohyně-matka.

zlou dobu jako železnou. Ta následuje po dobách zlaté, stříbrné a bronzové, ne však bezprostředně: mezi bronzem a železem leží doba héroů. Když Homér ve své době železné opěvuje Íliadou dobu heroickou, důsledně železo zamlčuje, zmiňuje pouze zlato, stříbro a bronz. Temný věk se běžně vykládá tím, že území řeckých kmenů (jejichž vládcové právě dobyli Tróju) napadl další řecký kmen, Dórové; tento výklad však vyžaduje hluboké revize. Temné období je v každém případě obdobím, kdy se řecké kmeny stěhují po Řecku (až k Malé Asii) a vzájemně se územně vymezují. Výsledné vymezení lze popsat pomocí řeckých «dialektů», totiž kmenových jazyků řeckých. Uspořádání společnosti je aristokratické, deklarovaným ideálem je královský «palác», hospodářsky samostatný statek, kde stály i malé «kapličky» bohů.

Období VIII – VI se nazývá archaické. Začíná symbolickým gestem řecké kulturní, ba ještě přímo kultovní jednoty, olympijskými hrami. Od nich se i v řeckém světě vůbec začal počítat čas (776 a.C.n.). Archaické období má imposantní materiální kulturu: staví se chrámy, jež v kameni a ve zvětšeném měřítku reprodukuje malé stavby ze dřeva a sušených cihel, předpokládané pro temný věk (proto se nedochovaly), ba i desky a stavební ozdoby z pálené hlíny nahrazuje kámen, včetně mramoru; kultovní sochy bohů a héroů procházejí vývojem od vyřezávaného a ozdobeného dřevěného kůlu (ξόανov) k dílům z kamene i bronzu (bronzové sochy malých rozměrů se odlévaly v celku stejně jako užité předměty z kovu, sochy větších rozměrů se sestavovaly z tepaných plátů navlékaných na dřevěnou konstrukci), kamenné sochy se pak zvětšovaly z podživotní do životní a nakonec i monumentálně nadživotní velikosti; keramika archaické doby zdokonalila geometrické zdobení, zděděné z temného věku, přidala k nim motivy figurální a nakonec dospěla k malbě (černé postavy na přirozeně červeném hliněném pozadí, vzácně se maluje i bílou, a to nahé části ženského těla); keramika je zároveň začátkem řeckého malířství (nástěnné malby z pozdní doby bronzové dosud nenašly pokračování), a což je ještě významnější, začátkem vývozu řecké kultury do světa. Archaické období má vlastní hláskové písmo (nejstarší památky z VIII a.C.n. doloženy z Athén a z Pithékúsi na Ischii), jež ovšem nebylo jednotné, tak jako nebyl žádný jednotný řecký jazyk,⁶ má vlastní literaturu (vymezíme později) a má již literární vyjádření vlastní totožnosti: homérské gesto, paralelní ke gestu olympijskému.⁷ Archaické období je zároveň obdobím obrovské koloniální expanse, kdy Řekové zakládají svá města kolem celého Středomoří, včetně černomořského «výběžku». Charakteristickou formou řeckého života je městský stát, středisko řemesel a obchodu, běžným státním zřízením pak tyrannis, odstraňující rodovou aristokracii, města si stavějí «veřejné» chrámy místo «soukromých» svatyní aristokratů.

Období klasické (V – IV) je symbolicky vymezeno od vypuknutí řecko-perských válek po smrt Alexandra Makedonského. Politicky se vyznačuje sdružováním, leckdy i vynuceným, městských států do vojenských spolků, jež spolu soupeří o moc.⁸ Toto období představuje

⁶ Ustálilo se ve dvou variantách, západořecké (Sicílie, Itálie, řecká pevnina kromě Attiky), z níž vyšlo písmo latinské, a východořecké (Iónie, Attika), jež se nakonec prosadilo jako jednotné písmo řecké.

⁷ Homérské texty tehdy možná ještě nezněly v té redakci, jež se dochovala nám (Peisistratos, mortuus 528/7), ale byly už všeobecně známy. Výmluvně o tom svědčí hmotná památka zvaná «Nestorův pohár». Pochází nejspíš z Rhodu z druhé pol. VIII, nalezena byla na Ischii. Je geometrického stylu a nese nápis rekonstruovaný *Měl Nestór pohár k pití jako stvořený / Kdo však z této číše se napije, pojme ho ihned / touha po Afrodité, jež nosí překrásný věnec*. Nestór, Homérova literární postava, slouží jako reklamní hláška při zámořském obchodu uvnitř řeckého světa.

⁸ Některé spolky byly vlastně jen politickým vyústěním kultovních spolků zvaných ἀμφικτυονεία, které vznikaly už v archaickém období a sdružovaly města společně pečující o významnou svatyni. Tak

hlavní látku dějepisných výkladů, protože je mimořádně dobře pokryto řeckým dějepisectvím. Jeho duchovní a literární život zhodnotíme později. Hmotná kultura dochází svého vrcholu: stavební slohy (dórský vs. iónský), v archaické době krajově, ba kmenově oddělené, se spojují a mísí, chrámové stavby se skládají v ucelené urbanistické komplexy (athénská akropolis); v keramice se již na konci VI prosadila inverzní malba «červenofigurová» (vymaluje se pozadí, postava zůstává v barvě hlíny a do ní se vkreslují jemné linie), malířství se osamostatňuje a pracuje s barvami (na stěnách, cf. ἡ ποικίλη στοά); sochařství převádí starou plátovou techniku do chrýselefantélektrové virtuosity (Feidiás) a odléváním do ztraceného vosku získává nové vyjadřovací možnosti v bronzu: opouští archaické figurální stereotypy κοῦρος & κόρη a začíná vyjadřovat gesta (volné sochy se zhotovují především z bronzu; kamene, a to i mramoru se užívá hlavně pro zdobení staveb).

Doba helénistická se vymezuje symbolickými daty 323 – 30 a.C.n., sc. od vzniku diadošských říší po smrti Alexandra Makedonského po zánik poslední z nich. Řecký svět se skládá z regionálních monarchií (a to i na Sicílii a v Itálii, kam jediné makedonská moc nezasáhla) a tyto monarchie postupně podléhají Římu (počínaje Itálií a konče Egyptem). Tradiční politické instituce, motivované městským státem, ztratily smysl. Helénistická doba si jako první uvědomuje, že současnost není pokračováním minulosti: byl-li archaický řecký svět vlastně jen úspěšným překonáním potíží temné doby a svět klasický zas dovršením potenciálu světa archaického, pak helénistický svět vidí, že tradicí minulosti už nežijeme a žít ani nemůžeme (což mu ovšem nebrání v tom, aby hospodářsky žil právě z prodávání řecké tradice jiným kulturám). Helénistický svět tradici ctí a jako první ji chce soustavně poznat: zřizuje knihovny, zavádí textovou kritiku a pořizuje vzorová vydání i s filologickým komentářem; katalogizuje sochy a nabízí, že podle vzorkovníku či na zvláštní přání zobrazí cokoliv. Umlkly intelektuální nástroje politiky, řečnictví a dějepisectví (případně se daly do služeb Říma), rozvíjejí se spekulativní vědy, matematika a hermeneutika, a spolu s nimi učené básnictví.

Doba římská (30 a.C.n – 529 a.D.) je příliš dlouhá na to, aby mohla představovat něco kulturně jednotného. Pro Řeky je v tak rozsáhle vymezeném záběru zvláštní tím, že jejich kultura, ba i jejich jazyk se staly vehikulem duchovního života říše, kterou z počátku pokládali za nepřítel. Onen život přijímal nové podněty a pod jedním z nich, křesťanstvím, se zásadně proměnil. Končí symbolicky rokem, kdy císař Iustinianus zakázal vyučovat všem pohanským učitelům. Doba byzantská (529 – 1453) se pokládá za jediného pravého pokračovatele římské říše i za jedinou záruku pravého křesťanství a zároveň jediná udržuje kontinuitu antické kultury (už jen znalostí jazyka a vlastněním textů). K oběma dlouhým a složitým dobám se vyjádříme někdy později.

ZEMĚ(PO)PIS ŘECKA

Pevninské Řecko zaujímá opravdu jen výběžek na východní straně jižního Balkánu, oddělitelný spojnici hory Olymp na východě a Keraumským pohořím na západě; řeky Haliakmón a Áóos už tečou mimo Řecko. Tento výběžek se dělí na pás severní, střední a jižní. V sever-

athénský námořní spolek je přímým pokračovatelem amfiktyonie délské. Amfiktyonie delfská, která vedla tři «svaté války» za nezávislost Delf, přijala za třetí z nich za svého člena Makedonii, čímž jí umožnila vstoupit do vnitřní politiky řecké, a byla již po druhé svaté válce inspirací Spartě, aby si vytvořila vlastní spolek, peloponnéský (bez Achaje a Argolidy). Pozdější spolky achajský a aitólský, oba protimakedonské, leč navzájem soupeřící, udržely tuto politickou realitu až do II, kdy teprve římský zábor přináší do nejvnitřnějšího Řecka dobu helénistickou. Nezapomínejme ani na hegemonii Syrákús na Sicílii, ba i v jižní Itálii.

ním pásu leží, vzájemně odděleny pohořím Pindos, Thessalie na východě (s ústřední nížinou řek Enípeus a Péneios, u které leží město Lárísa/Lárisa a hornatými územími kolem: Magnésiá, Pelasgótis, Achaia-Fthiótis; z přístavu Iólkos [Volos] pocházel Iásón, Thessalcům u Tróje velel Achilleus) a na západě Épeiros (s náhorní planinou Hellopiá a městem Dódóna, kde byla Diova věštírna, a s městy u pobřeží: Efyrá, Ambrakia).

Střední pás lze od severního oddělit spojnici zálivu Malijského na východě a Ambrackého na západě, od jižního pak Korintským zálivem a šíjí. Od západu k východu v něm postupně leží: Akarnánie a řekou Achelóos od ní oddělená Aitólie, s níž ze severu sousedí Dóris a z jihu, hned u moře Lokris Ozolská; Fókis (Delfy), jež vymezena pohořími Parnásos (ze západu) a Helikón (z východu), táhne se od Korintského zálivu až po údolí řeky Kéfisos, a na sever od ní, při Eubojské zátocy leží Lokris Opúntská; Boiótie (Théby, Orchomenos); Megaris (směrem ke Korintské šíji) a Attika (Athény); do středního Řecka zařadíme též ostrov Euboia.

Jižní Řecko tvoří Peloponnésos. Vnitrozemí poloostrova vyplňuje Arkadie (vysoké hory, prameny řek, Stymfalské jezero), severní pobřeží při zálivu Achaia, západní výběžek na severu Élis (Olympia), východní rovněž na severu pak Argolis (Agamemnónovy Mykény); jižní dvojitý výběžek zaujímá Lakónie (řeka Eurótás; Meneláova Sparta), na západ od ní, za pohořím Táygetos leží Messénie (řeka Pamísos; Nestorův přístav Pylos).

Ostrovky v Iónském moři (Zakynthos až Korkýra), tvořící západní okraj vlastního Řecka, nebyly pro starověk nijak zajímavé, kdežto ostrovky v moři Egejském byly zajímavé zcela mimořádně:⁹ Kyklady (a uprostřed nich maličký Délos), Sporady jižní (Rhodos až Lesbos) i severní (Skýros). Význam měly rovněž velké ostrovky mezi Tróadou a thráckým pobřežím (Lémnos, Samothráké, Thasos) na severu a na jihu samozřejmě Kréta.

Severními sousedy pevninských Řeků byli Illyrové na západě (řeka Áóos) a Makedonci na východě (řeka Haliakmón); v jistém smyslu též Thrákové (pohoří Rhodopé). Všichni byli indoevropané a jejich předkové sdíleli s předky Řeků vnitřek Balkánského poloostrova, než v několika vlnách, na počátku 2. tisíciletí a znovu kolem roku 1200 a.C.n., začali pronikat ven. Illyrové i Thrákové byli současníky tažení Dóru, postavení Makedonců není tak jasné. Je nápadné, že vůči všem třem etnikům se Řekové archaické doby prosazují velmi málo. Na illyrském pobřeží založili města pouze v nejbližším sousedství (Apollóniá [Pojani] a Epidamnos [Drač]); kolonizují spíše ostrovky (Korkýra, Faros [Hvar], Issa [Vis]), které zůstávaly stranou illyrského zájmu, a jinak se na jaderském pobřeží z dalmatské ani z italské strany neusidlovali, což je nápadný kontrast k pobřežím moří i mnohem vzdálenějším. V Makedonii nebyly řecké kolonie ve vlastním smyslu vůbec, jen poloostrov Chalkidiké měl města se smíšeným řecko-makedonským obyvatelstvem (Stageira, rodiště Aristotelovo).¹⁰ Na thráckém pobřeží založili Řekové již koncem archaické doby Abdéru (rodiště Démokritovo a Prótagorovo), leč museli ji na čas opustit, a i ostrov Thasos žil v neustálém strachu před thráckým útokem; mnohem úspěšnější byla řecká kolonizace thráckého pobřeží moře Marmarského

⁹ Iónové žili u moře Egejského. Moře Iónské se Iónské jmenuje pouze v latině, sc. *Iōnium*, kde jde o stejný slovní kmen jako u pojmenování kraje egejských Iónů, sc. *Iōnia*.

¹⁰ Město Amfipolis, založené teprve 437 a.C.n. tehdy mimořádně mocnými Athénami jako vývozní přístav na stavební dříví, dobyli již 424 Spart'ané a nakonec 358 zabrali Makedonci. Ti ve stejné době (358/7) založili na svém území Filippoi a o trochu později (316/5) Thessaloníké.

(Protopontis: Séstos na thráckém Chersonésu, Byzantion v thráckém Bosporu) a zvláště Černého až po deltu Dunaje (Apollóniá [Sozopol], Mesámbríá [Nesebăr], Odéssos [Varna], Tomis// Tomoi [Constanța], Histriá [Istropolis]). Zřejmě tam žily jiné thrácké kmeny.

Řekové hustě osídlili jih a východ Sicílie (Selinús, Akrágás, Syrákúσαι, Messáná), kdežto sever ostrova ovládali Féničané (Panormos [Palermo]). Místní obyvatelstvo se výrazně počítalo, takže jejich města měla již v klasické době řecký ráz (Elymové: Segesta; Sikulové: Tauromenium). Ve vlastní Itálii kolonizovali Řekové jih Tyrhénského moře (Rhégion, Elea, Poseidóniá [Paestum], Kýmé [Cumae], Neapolis) a Tarentský záliv (Krotón, Sybaris/Thúrioi, Hérakleia, Metapontion, Tarás [Tarentum]). I zde se místní obyvatelé, Lukánové a Bruttiové, brzy počítali. Celá oblast se stala tak intímní součástí řeckého světa, že se od IV a.C.n. nazývala ἡ μεγάλη Ἑλλάς. Severně od Kýmé už Řekové pobřeží nekolonizovali. Kraj ovládali Etruskové. Ti byli dost silní na to, aby se řecké kolonizaci postavili, a zároveň natolik prozíraví, že s Řeky spolupracovali.¹¹ Vrátime-li se na jaderské pobřeží Itálie, vidíme že tamější národy, od indoevropských Venetů na severu po jazykově přímo illyrské Messapy na jihu, se bránily jak řecké kolonizaci, tak řeckému kulturnímu vlivu (písmo převzaly od Etrusků).

V západním Středomoří Řekové soupeřili s Foiničany, od nichž na sklonku svého «temného věku» přejali (a pro své potřeby geniálně upravili) písmo. Foiničané//Féničané měli jen jednu skutečnou kolonii, Kartágo, jinak zakládali spíše obchodní stanice, přesto se s Řeky přetlačovali. Sicílii měli rozdělenou a vedli o ni «řecko-kartáginské» války. Sardinii ovládali Kartáginci, takže Řekové si tam zřídili jen obchodní stanici (Olbia na severovýchodě) a usadili se raději až na Korscie (Alaliá [Aléria]) a hlavně pak na pobřeží Ligurského zálivu (Níkaia [Nice], Antipolis [Antibes], Massaliá [Massilia, Marseille]). Z řecké Massilie a z města Gades [Cádiz], ovládaného Kartáginci, se pak vedly řecko-kartáginské soupeřivé výboje o usazení na pobřeží hispánském. Kartáginci se prosadili víc (Carthago Noua [Cartagena] vs. mys nad Alicante a Emporion [Ampurias v Golfo de Rosas], což jak z názvu vyplývá, bylo jen tržiště).

Na západní části pobřeží afrického se Řekové archaického až klasického období neusadili vůbec, zato přímo na jih od vlastního Řecka založili na lybijském pobřeží velmi úspěšnou kolonii Kyréné (rodiště Kallimachovo a Eratosthenovo)¹² a v samé deltě Nilu město Naukratis.

Do Egypta se Řekové od VII a.C.n.¹³ vydávali ponejvíce jako žoldnéři, vojáci i velitelé, a brzy se stali významnou silou v říši politicky rozvrácené. Po řecko-perském mírovém urovnání začali Řekové do Egypta jezdit i jako intelektuální turisté (Hérodotos). Řecká přítomnost v Egyptě pak stále sílí. K tomu výrazně přispělo založení Alexandrie 332 a.C.n., jež až do dobytí Araby 643 a.D. byla světovým centrem řeckého intelektuálního života. Vůbec byl Egypt v době arabského záboru již dlouhá staletí křesťanský a řeckojazyčný.

¹¹ Etruskové nejen ve velkém odebírali řeckou keramiku, ale sami se jí i naučili vyrábět, od Řeků se též zdokonalili v odlévání bronzu a hlavně však naučili psát. Etruské písmo stojí na počátku všech dalších písem v Itálii.

¹² Žilo nejen z transitsního obchodu, ale vyváželo též obilí a σίλφιον, latinsky *lāser*, *lāserpicium* < *lac serpicium*, léčivou a aromatickou bylinu, v antice velmi ceněnou, o které netušíme, co to bylo.

¹³ V té době už autochthonní faraony dávno nahradili vládcové původu lybijského (cca od 950 a.C.n.), později nubijského (od 751 a.C.n.) a nakonec perského (od 525 a.C.n.).

Výrazem Συρία označovali Řekové celý pás středomořského pobřeží od Malé Asie po Sinaj a teprve druhotně upřesňovali Σ. ἢ Φοινίκη nebo Σ. ἢ Παλαιστίνη. V archaické ani klasické době se zde Řekové nikdy neusazovali, zato za helénismu zde založili řadu nových měst (Antiocheia nad Orontem, velké intelektuální centrum, Seleukeia, Láodikeia, Apameia). I tato města zůstala řecká až do arabského záboru.¹⁴

Ostrov Kypr naopak Řekové osidlovali už od mykénských dob. Nejprve z Kréty, v temných stoletích pak přišli Achajové z pevninského Řecka a za nimi ještě Dórové. Řekové nebyli původními obyvateli a nebyli jediní, kdo na ostrov expandovali (Foiníkie, Syrie). V archaické až klasické době řecké Kypr zvenčí střídavě ovládaly Assyrie, Egypt, Persie, za helénismu patřil ptolemajské říši. Řecký živel se na něm udržel až do současnosti.

Malá Asie byla nejbližším kulturně vyspělým sousedem vlastního Řecka. Její část, střed západního pobřeží, byla Řeky osídlena ještě za temného věku (Aiolis: Lesbos, pevninské město Pergamon; Iónie: Chios a Samos, pevninská města Mílétos, Efesos založena již XI a.C.n.) a sama se pak v období archaickém intenzivně podílela na řecké kolonizaci Středomoří i Černomoří. Nicméně řecko-asijské kontakty nejspíš existovaly už v době bronzové, kdy v Malé Asii žili Chetitě, jazyka indoevropského a tehdy rovnocenní partneři Egypta i Mesopotamie. Chetitské texty mluví o stycích se zemí *Achchijawa* [Aḫḫijawa] na východě, jež se pokládá za Achaiu. Jisté je, že říše Chetitů (s hlavním městem Chattušaš) byla kolem symbolického roku 1200 a.C.n. rozvrácena stejně jako Achaia; Chetitě rovněž prošli následným temným věkem stěhování a zakládali na jiných územích nové státy, z nichž některé dosáhly jistého významu (Karchemiš na Eufratu v Syrii), leč neprosadili se: mocensky je pohltili Asyřané, jazykově přešli na semitskou aramejštinu.¹⁵ V temné i archaické době měli Řekové v Malé Asii jiné sousedy. Jejich dějiny známe od Hérodota a řadu údajů lze porovnat s prameny asyrskými.

Sever Malé Asie, až po řeku Halys na východě, obývali Frygové (Gordion, Ankýra [Ankara]), jejich říši však pravděpodobně 696/5 vyvrátili Kimmeriové, kteří pod tlakem Skythů opustili Krym a přes Kavkaz přišli do Malé Asie. Po Fryzích vládli v Asii Lýdové, sídlící jižněji (hlavní město Sardeis [Sardy] u přítoku řeky Hermos). Ti nejprve zadrželi Kimmery a pak mocensky vyplnili dříve fryžský prostor až po řeku Halys, která je oddělovala od mezitím vzniklé Médské a později Perské říše. Po pádu Lýdské říše obsadili celou Malou Asii Peršané a mocensky ovládli i řecká města v Iónii. Frygové i Lýdové převzali od Řeků písmo, Řekové převzali lýdský světový vynález: mince. Lýdové se velmi rychle pořečtili, fryžský jazyk se na venkově udržel až do počátku křesťanského letopočtu.¹⁶

Jižně od řeky Maiandros leží Kárie. Řecká města, zdaleka ne tak hustá jako Iónii, se zde zakládala jen na nejzazších výběžcích mysů (Halikarnásson, Knidos), raději však na blíz-

¹⁴ Vedle Seleukeie Syrské (a Kilikijské) existovala též Seleukeia nad Tigridem, postavená 312. a.C.n. jako nové hlavní město místo Babylónu. Parthové, kteří již v následujícím století řeckou Mesopotamii dobyli, nechali Seleukeiu svobodnou a raději si naproti přes Tigris postavili vlastní hlavní město Ktésifón. Seleukeiu, centrum řeckého života v Mesopotamii, však zbořil římský císař Traianus.

¹⁵ To abychom si uvědomili nesamozřejmost řeckého osudu.

¹⁶ O zapojení Frygů a Lýdů do řeckého kulturního povědomí svědčí i názvy tónin hudební teorie: «fryžská» a «lýdská» vedle «dórské» (což celé naznačuje pohled «iónský», pohled zakladatelů řecké filosofie).

kých ostrovech (Kós, Rhodos). Kárové byli vyhlášeni námořníci a stejně jako Řekové se dávali najímat do cizích vojsk. Jazykově a kulturně se brzy pořečtili, leč zůstávali Káry a usilovali o svůj stát, dávající přednost autonomní satrapii perské před členstvím v athénském spolku.¹⁷ Na jihovýchodním cípu kolem řeky Xanthos leží Lykie. Řecká města tam vůbec nevznikla: Lykové na své pobřeží Řeky nepustili a svou kulturní i jazykovou totožnost si udrželi až do římské doby. Nejbližší další řeckou kolonií byla až Fasélis v Pamfýlii, z níž jsou doloženy nápisy ve velmi starobylém řeckém dialektu. Leč i v Pamfýlii se Řekové výrazněji usídlili až za helénismu (Pergé při ústí řeky Eurymedon, Attaleia, Sidé). Ještě dál na východ, pod pohořím Tauros, leží Kilikie, rovněž osídlená až v helénismus (Tarsos, rodiště apoštola Pavla, Soloi, Seleukeia & Antiocheia Kilikijské).

Sever Malé Asie má jemnější členění. V nejzazším severozápadním cípu leží Tróas (HellésPontos [Dardanely]; Abýdos vs. Séstos na Thráckém Chersonésu), jež sama byla součástí Mýsie (Pergamon). Na úrovni Bosporu pak začíná Bithýnie (Kalchédón vs. Byzantion; Hérakleia Pontská), dále na východ až k řece Halys pokračuje Paflagonie (Sinópé), za ní se táhne pobřeží Kappadokie (Trapezús) a na samém východním konci Černého moře leží Kolchis (Fásis [v ústí řeky Rioni], Dioskúrias). Území od Paflagonie po Kolchidu se hned z počátku helénistické doby osamostatnilo coby království Pontské. Současně s ním existovalo na severozápadě Malé Asie království Pergamské (jež dočasně zahrnovalo i Pamfýlii).

Černé moře nazývalo «černým» místní obyvatelstvo. Řekové si ten název vyložili jako «nehostinné» (ἄξεινος), což pak z důvodů tabuových převedli obráceně na «pohostinné» (πόντος Ἐῤῥεινος). První kolonizace šla po jižním pobřeží až na Kolchidu a po východním až k deltě Dunaje. Poté však Řekové kolonizovali i sever: Tyrás [Dněstr, při ústí řeky], Olbia v ústí Hypanis [Jižní Bug], Chersonésos Taurský [Krym], Pantikapaion a Fanagorei [Tmaň] z obou stran Bosporu Kimmerského a v Azovském moři Tanais [Don, v ústí stejnojmenné řeky]. Na severu Černomoří byli Řekové v úzkém styku se Skythy.

ŘECKÉ KMENY A JAZYKY

Latinského slova *Graecus*, z něhož pochází i české *Řek*, Řekové nikdy neužívali, leda když citovali latinu (οἱ Γραικοί).¹⁸ Homér Řeky střídavě nazývá Ἀχαιοί, Ἀργεῖοι, Δαναοί,¹⁹

¹⁷ Kárský satrapa Mausólos (rēxit 377 – 353), slavný svým náhrobkem v Halikarnássu, přiměl ostrovy Rhodos, Kós a Chios, aby odpadly od Athén, a zmocnil se jich.

¹⁸ První řecký doklad takového užití přináší *Marmor Parium*, tesaná kronika z ostrova Paros (zachované zlomky pocházejí z roku 264/3 a.C.n. a pokrývají dobu od mýtického krále Kekropa po 299/8): Ἐλληνες ὠνομάσθησαν τὸ πρότερον Γραικοὶ καλούμενοι. Podobně se vyjadřuje Pseudo-Apollodóros z Athén (*Bibliotheca* I, VII 3). Na obou případech je zvláštní to, že vysvětlují, že či proč Řekové opustili «původní» název Γραικοί a začali užívat Ἐλληνες. Vidím v tom helénistickou akomodaci na nový poznatek nové doby (vědomí diskontinuity tradice), že Helény někdo zvenčí nazývá jinak, a to někoho, koho je třeba brát vážně.

Aristotelés (*Meteorologica* 352b) a Kallimachos tvrdí, že Γραικοί se jmenoval jistý řecký kmen v Illyrii, nic o něm ale jinak nevíme. Spíše jen z potřeby dát vůbec nějaké vysvětlení (cf. Kallimachova *Aitia*) moderní doba tvrdí, že Italikové (a od nich Etruskové i Římané) pojmenovali Řeky podle oněch illyrských Graiků.

¹⁹ Jména jsou motivována názvy širšího kraje (Achaia), jeho mocenského centra (Argos) a zakladatele dynastie tam vládoucí (Danaos).

od archaických dob však žije výraz Ἕλληνες (cf. Ἑλλᾶνοδίκαι, rozhodčí na olympijských hrách), jenž má ještě variantu Ἕλλοπες (cf. kraj Ἑλλοπία, kolem Dódóny). Řecká tradice pohomérská, leč pevně ustálená již v archaické době, pak Helény rozděluje do tří kmenů: Αἰολεῖς, Ἴωνες, Δωριεῖς. Homér tyto kmeny nezná, slovo Helén však ano: při výčtu thesalského vojska, jehož padesáti lodím velí Achilleus, říká Μυρμιδόνες δὲ καλεῦντο καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί (B 683)²⁰ a o něco dřív tvrdí, že malý Aiás Oileův svým kopím překonal Πανέλληνας καὶ Ἀχαιοῦς (B 530).²¹

Všechny tři tradiční řecké kmeny, Αἰολεῖς, Ἴωνες, Δωριεῖς, byly v tradičním řeckém povědomí zároveň nositeli jistých slohů coby příznakových «literárních dialektů», vůči nimž stojí attičtina jako jazyk nepříznačný.²² Jejich jména se objevují i v novodobé klasifikaci řeckých dialektů. Ta odráží dvě fáse doložení řečtiny, čistě epigrafickou fází krétsko-mykénskou a epigraficko-literární fází doby archaické a klasické. Jazyk památek krétsko-mykénského písma B je mimořádně jednotný, ať již je doložen z Kréty či z Peloponnésu. V tomto smyslu lze mluvit o mykénské *koiné*. Obecně pak pro 2. tisíciletí a.C.n. dělíme řecké jazyky (a «dialekt» je totéž co «jazyk», totiž úplný systém) na JIŽNÍ (Attika, Peloponnésos, Kréta; možná též Kypr a Pamfýlie) a SEVERNÍ (Boiótie a Thessalie, což byly v mykénské době též velmi vyspělé krajiny). Po rozvratu a novém uspořádání řeckého světa za temných dob vyčleňujeme čtyři dialektální (jazykové) skupiny.

- **ARKADOKYPERSKÁ** je přímým pokračováním jižních jazyků vytlačených ze středu na sám okraj krétsko-mykénského světa, tedy do nepřístupných hor vnitřního Peloponnésu (Arkadie), na vzálený Kypr, ba možná i do Pamfýlie.
- **IÓNSKOATTICKÁ** je jiným pokračováním jižních jazyků, a to z okraje jejich původního výskytu (Attika). Iónskými jazyky se hovořilo na Euboi, egejských ostrovech a v Malé Asii.
- **AIOLSKÁ** je pokračováním severní skupiny mykénského světa. Aiolové zřejmě původně obývali egejské ostrovy a byli pak Ióny vytlačeni na okraj (Lesbos a přilehlé maloasijské pobřeží). Aiolský je substrát jazyků Boiótie a Thessalie.
- **ZÁPADOŘECKÁ** je vůči mykénské době nová. Dělí se na podskupinu SEVEROZÁPADNÍ (od Épeiru přes západ středního Řecka až po Fókidu, hodně ovlivnila jazyky Thessalie a Boiótie, zasahuje i do Élidy na Peloponnésu) a vlastní DÓRSKOU (zbytek Peloponnésu, Korintská šíje, Kréta, jižní okraj Sporad, Kárie).

Je-li mykénská *koiné* hypotetická (nemáme s čím srovnávat), pak je dobře doložena *koiné* IÓNSKÁ (nápis z iónských měst se jazykově neliší), z níž vzešly literární dialekty iónské (je jich několik podle žánrů), HELÉNISTICKÁ, na basi attičtiny, a ACHAJSKÁ a AITOLSKÁ, vázané na spolky, jež se programově bránily Makedoncům, nositelům helénismu (a helénistické *koiné*).

²⁰ V předchozím verši Homér zmiňuje jako části Thessalie též kraje *Hellas* (s krásnými ženami) a Fthié (cf. Achaia-Fthiótis).

²¹ Vlastní jména homérských postav Ἑλένη a Ἐλενος však sem nepatří.

²² Iónové a Dórové byli též nositeli slohů stavitelských (vznikal i sloh aiolský, leč překryl jej iónský). Opět jsou attické Athény nepříznačným místem, kde se oba slohy setkávají.